

„Národ, ktorý nepozná svoju minulosť, nemá budúcnosť.“

Vznik Česko-Slovenska na severnom Spiši a hornej Orave I.

autor | PhDr. Milica Majeriková-Molitoris, PhD.

Rok 1918 môžeme právom považovať za prelomový rok v dejinách celej Európy. Udalosti, ktoré sa odohrali pred sto rokmi mali totiž značný vplyv na ďalší vývoj viacerých európskych národov. Do víru historických udalostí sa zapojili tiež Slováci, ktorí sa poväčšine priklonili k myšlienke vytvorenia spoločného štátu s Čechmi. Tento proces prebiehal aj na územiach severného Spiša a hornej Oravy, ktoré sa ešte pred pripojením k Poľsku na základe rozhodnutia veľmocí z roku 1920, stali súčasťou prvej Československej republiky (ČSR).

Myšlienka vytvorenia spoločného štátu Slovákov a Čechov začala naberať reálne kontúry už v priebehu prvej svetovej vojny, keď vo februári 1916 vznikla v Paríži Česko-Slovenská národná rada. Jej predsedom bol neskorší prezident Tomáš Garrigue Masaryk, tajomníkom neskorší minister zahraničných vecí Edvard Beneš a podpredsedom jedna z najvýznamnejších osobností slovenských dejín prelomu 19. a 20. storočia astronóm, fotograf, vojenský letec, diplomat a neskorší brigádny generál Milan Rastislav Štefánik. Práve on uviedol

Ján Pavlák z Jablonky v uniforme Rakúsko-Uhorskeho vojaka

prvých dvoch menovaných pánov do vtedajších francúzskych diplomatických kruhov a významne sa podieľal na vybudovaní prvej česko-slovenskej armády z dobrovoľníkov vo Francúzsku, Taliansku, USA a Rusku, čo malo pre vznik nového štátu obrovský význam, pretože ČSR už mohla štátom Dohody¹ deklarovať nielen slovnú, ale aj vojenskú podporu. Tá pritom nebola zanedbateľná, keďže ku koncu vojny sčítali česko-slovenské légie viac ako 100 000 dobrovoľníkov,

medzi ktorými boli aj Zamagurčania, či hornooravci. Aj vďaka nim bola ČSR nakoniec nielen uznaná za nový samostatný štát, ale považovaná za jednu z víťazných krajín.

K myšlienke utvorenia spoločného štátu Slovákov a Čechov s rovnoprávnym postavením oboch národov sa v tom čase prihlásila aj najväčšia a najvplyvnejšia komu-

Milan Rastislav Štefánik so Slovákmi v Amerike sa významne zaslúžili o vznik ČSR

nita Slovákov žijúcich v zahraničí – americkí Slováci, ktorí túto koncepciu odobrili najskôr v Clevelandskej dohode, podpísanej 22. októbra 1915 Slovenskou ligou v Amerike a Českým národným združením a neskôr aj v Pittsburskej dohode, podpísanej 31. mája 1918 Slovenskou ligou, Českým národným združením, Zväzom českých katolíkov a T.G. Masarykom. Pre vznik ČSR však bolo dôležité prehlásenie politických predstaviteľov na Slovensku, keďže uhorská vláda sa snažila prezentovať aktivity amerických Slovákov ako nezodpovedajúce skutočnej vôli Slovákov žijúcich v Uhorsku. Získať prehlásenie Slovákov v Uhorsku však bolo náročné, keďže akékoľvek prehlásenie namierené proti Rakúsko-Uhorsku (R-U) sa považovalo za vlastizradu, za ktorú hrozil trest smrti. Vtedajšia jediná politická reprezentantka Slovákov – Slovenská národná strana (SNS) – vyhlásila hneď po vypuknutí vojny pasivitu, aby od jej členov neboli vyžadované rôzne podporné vyhlásenia.

Prvý signál do sveta tak vyslal slovenský lekár a politik Vavro Šrobár až na prvomájovej manifestácii v Liptovskom Mikuláši v roku 1918, kde vystúpil s požiadavkou „*samourčovacieho práva pre uhorskú vetvu (česko)slovenského kmeňa*“. Za toto svoje vyhlásenie bol internovaný, avšak podarilo sa mu ujsť do Prahy, kde sa potom stal ako jediný predstaviteľ vtedajšej slovenskej politickej scény účastníkom vyhlásenia ČSR.² Dňa 24. mája 1918 zvolal do Martina predseda SNS Matúš Dula poradu slovenských politikov, na ktorej sa síce zhodli na sebaurčovacom práve Slovákov a vytvorení spoločného štátu s Čechmi, ale aby zabránili perzekúciám nevydali žiadne oficiálne stanovisko. To však bolo pre zahraničný odboj nepostačujúce, keďže oficiálna maďarská propaganda stále prezentovala lojalitu Slovákov voči Uhorsku.

¹ Vojensko-politický blok založený na systéme dvojstranných politických zmlúv uzavretých pôvodne medzi Veľkou Britániou, Francúzskom a Ruskom. Posledná z týchto zmlúv bola podpísaná v roku 1907. Počas prvej svetovej vojny sa zoskupenie rozrástlo o ďalších 8 štátov (Srbsko, Belgicko, Taliansko, USA, Rumunsko, Grécko, Japonsko, Čína). Po skončení vojny 5 z nich – USA, Veľká Británia, Francúzsko, Taliansko a Japonsko rozhodlo o novom usporiadaní sveta.

² ŠROBÁR, V: *Pamäti z vojny a väzenia (1914-1918)*. Praha : Gustáv Dubský, 1922, s. 188.

Slovenský poslanec, kniaz Ferdiš Juriga prehlásil 19. októbra 1918 v uhorskom sneme, že o osudoch slovenského národa budú rozhodovať samotní Slováci

Deklaráciou slovenského národa sa 30. novembra 1918 Slováci prihlásili k spoločnému štátu s Čechmi

Koncom októbra 1918 nabrali udalosti rýchlejší spád. Najskôr 19. októbra vystúpil typicky v slovenskom kroji na uhorskom sneme poslanec Ferdinand Juriga, ktorý v mene Slovenskej národnej rady (SNR), utvorenej ešte 12. septembra v Budapešti, odoprel uhorskému snemu právo rozhodovať o osudoch slovenského národa, čo vyvolalo u maďarských poslancov veľké pobúrenie. O týždeň neskôr, 27. októbra, oznámil nótou rakúsko-uhorský minister zahraničných vecí J. Andráši americkému prezidentovi W. Wilsonovi, že R-U prijíma podmienky na uzavretie mieru a je ochotné rokovať o prímerí. To viedlo v Čechách k búrlivým demonštráciám a 28. októbra 1918 vydal pražský Národný výbor vyhlásenie o vzniku samostatného česko-slovenského štátu a kodifikoval ho zákonom. Oba akty podpísal aj Vavro Šrobár, ktorý však nemal oficiálne poverenie SNR.

Nevediac o udalostiach v Prahe, keďže rakúske orgány uvalili na tieto informácie embargo, boli zvolaní do Martina slovenskí národní a politickí činitelia z celého Slovenska i ďalších častí monarchie. Vyše 200 slovenských národovcov sa začalo schádzať 29. októbra do Turčianskeho sv. Martina, kde sa na druhý deň konala v budove Tatrabanky dôverná porada a slávnostné zhromaždenie. Uhorské úrady v súvislosti s tým povolali do Martina 15. honvédske pluky z Levíc a v tejto napätej atmosfére sa rokovalo o ďalšom osude slovenského národa. Niektorí delegáti navrhovali, aby sa v tejto situácii vyjadrili len neurčito, ale to väčšina účastníkov odmietla. Počas slávnostného zhromaždenia bola SNR doplnená o ďalších členov a ustanovená ako jediný zvrchovaný orgán, ktorý bol oprávnený vystupovať v mene slovenského národa. Zároveň bola prijatá Deklarácia slovenského národa, v ktorej bolo jednoznačne odmietnuté ďalšie zotrvanie Slovákov v Uhorsku a prihlásenie sa k myšlienke spoločného štátu s Čechmi.

Na Oravu sa informácie o týchto udalostiach dostali veľmi rýchlo, keďže niekoľko signatárov bolo priamo z Oravskej župy. Už 31. októbra 1918 bola vytvorená Národná rada so slovenským národným programom v sídle okresu hornooravských obcí v Trstenej. Jej predsedom sa stal miestny bankár a historik Jozef Gebura.³ V centre

Oravskej stolice – v Dolnom Kubíne – boli obyvatelia oficiálne oboznámení so vznikom nového spoločného štátu Slovákov a Čechov na zhromaždení, ktoré zvolal oravský národovec Aurel Styk hneď prvý víkend po prijatí Deklarácie slovenského národa, v nedeľu 3. novembra 1918. Zhromaždenie sa uskutočnilo pred stoličným domom, na ktorom už bola vyvesená slovenská zástava a okrem Dolnokubínčanov sa ho zúčastnili aj početní obyvatelia okolitých obcí.⁴ Dva dni na to, 5. novembra, bola v Dolnom Kubíne vytvorená Národná rada na čele so slovenským národovcom, advokátom a publicistom Ignácom Radlinským⁵ a 7. novembra vznikla SNR tiež v ďalšom oravskom okrese sídle Námestovo.⁶ Slovenské národné rady si dali za hlavný

cieľ nekonfliktne prevziať štátnu moc a udržať v jednotlivých okresoch kontrolu.

Na celej Orave totiž vypukli živelné nepokoje, ktoré boli výsledkom dlhodobého kumulovaného hospodárskeho, sociálneho, politického i národnostného útlaku. Vojaci vracajúci sa frontov i miestni obyvatelia

obrátili svoju frustráciu proti tým, ktorých pokladali za pôvodcov svojho biedneho postavenia, teda voči predstaviteľom uhorskej moci – notárom, richtárom, žandárom a voči bohatším obyvateľom – krčmárom, obchodníkom, či statkárom, ktorými boli poväčšine Židia.

Na hornej Orave vypukli nepokoje 4. novembra v Jablonke. Vojaci vracajúci sa frontu i časť miestneho obyvateľstva vyrabovali židovské stánky na jarmoku. Následne sa opili a pokračovali do Hornej Zubrice, kde vyrabovali krčmu, bitúnok i ďalšie majetky miestnych židov a chystali sa tiež napadnúť poštára, učiteľa, notára i podnotára, ale časť Hornozubričanov sa postavilo na ich obranu a odhovorilo ich od tohto úmyslu.⁷ Rabovanie a násilnosti sa odohrali tiež v Hornej Lipnici⁸, Polhore⁹, Rabči¹⁰, Párnici, Žaškove, Zázrivej, Ústí, Brezovici, Habovke, či Liesku, kde miestny krčmár dokonca prišiel o život a jeho dom bol podpálený. Z Párnice, Liesku i Habovky museli zutekať nenávidení notári, v Zázrivej vyhнали i učiteľov, lebo vyučovali deti po maďarsky.¹¹ Vo všeobecnosti o situácii aká panovala na hornej Orave vypovedá list adresovaný nadžupanovi Oravskej stolice: „Vleče sa den po den, ten strasni nepokoj v tich hornich dedinách Oravskej stolice, ne vjeme de sa mame obratiť a čo mame robiť, secko sa búri jedno proti druhému a hrozi životom, čo sme mali secko nam zabra-

v Trstenej, 2001, s. 42.

⁴ Naša Orava, roč. 1, 1918, č. 1, s. 2-3; HRONSKÝ, M.: *Boj o Slovensko a Trianon...*, s. 60.

⁵ Naša Orava, roč. 1, 1918, č. 1, s. 2-3.

⁶ Naša Orava, roč. 1, 1918, č. 3, s. 2.

⁷ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ŠAŽ Bytča), f. Oravská župa II., Hlásenie o nepokojoch v Hornej Zubrici, 2947/1918, šk. 152.

⁸ MACHAY, F.: *Moja droga do Polski. „Pamiętnik“*. 2. vyd. Kraków : Drukarnia Przemysłowa w Krakowie Karola Podgórczyka i sp., 1938, s. 140.

⁹ ŠAŽ Bytča, f. Služnovský úrad (SÚ) Námestovo, šk. 74.

¹⁰ MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s. 160.

¹¹ Naša Orava, roč. 1, 1918, č. 1, s. 3.

³ SCHIFFERDECKER, V.: Z histórie Trstenej. In: J. Chlustinová (ed.): *Trstená včera a dnes*. Námestovo : Tlačiareň Kubík pre Mestský úrad

Blahorodnui Pan

Nadsejpan Oravskij stolice

Dolnui - Hrubin

Wlisc: ja deu po deu ten strasni nepokoj
otlich karinich dedinach Oravskij stolice, ne rjune
de ja mane obratit a co mane robiti, seko
sa hiri jednu proti druhej a hoci zivotom,
se sme mali seko mane zabiti a sadim
padom vratit nechcu, celkom sme zniceni, na
shrems blahorodnui panovi Nadsejpanovi
Oravskij stol. te strasni nepokoj a kto je pri-
cina temu asprav sveta na vedanja stat.

To dua na deu co sa ma svet zupo-
hyet to sa este viac hiri, jednu proti druhej,
kradnu, zbijaji, seko najhorse roba, ho im ne
ma kto zabrat a ne ma kto ten svet vnies-
vat aby to ne robili take nepriamosti.

Pan farar Szikora im tu volnost visvetil
ze mozu robiti co chcu ze mozu volnost, mozu ridom
po vrbat, a o ubes gdo sa im ne lubi v obci
ten ven s nim, hori a majetki panske mozu
dovolene od pana farara Szikori a jeho spolecnika, ze
si mozu zabrat, panstvo nemusia trpet, tak isto aj zidov.

Nis a co robi pan Farar Szikora, ten
ties je poruca zebi ako taki porucak bol
otam Namostavskom okrese, ze mozu stavu
ticho bit a svet ne spokojeni zebi vojaka bolo
prieto, ale pan Szikora povedal, ze naci.

List o situácii na hornej Orave

338

li a zadnim padom vratit nechcu, celkom sme zniceni (...) Pan farar Szikora im tu volnost visvetil ze mozu robiti co chcu ze maju volnost ze mozu zidov povihanat a vubec gdo sa im ne lubi v obci len ven s nim, hori a majetki panske maju dovolene od pana farara Szikori a jeho spolecnika, ze si mozu zabrat, panstvo nemusia trpet, tak isto aj zidov.¹² Pisateľ listu, ako aj hornozubrický notár viackrát žiadali o vojenskú pomoc novozriadené SNR, ale vzhľadom na to, že nepokoje boli takmer v každej obci a nové slovenské orgány prakticky nedisponovali žiadnymi jednotkami, pomoc neprišla.¹³

Situáciu tak využili propoľsky orientovaní jednotlivci, ktorí vytvorili 5. novembra 1918 v Jablonke Národnú radu na čele s miestnym gazdom Jánom Pekarčíkom a paradoxne aj vyššie spomínaným poburovateľom, kňazom Eugenom Sikorom. Tá požiadala o vyslanie vojenských jednotiek na obsadenie týchto území, pričom zároveň proklamovala pripojenie Oravy, Spiša i Kysúcu k Poľsku.¹⁴ Ešte v ten istý deň prišlo spoza severnej hranice na Oravu niekoľko desiatok poľských vojakov pod vedením poručíka Lgockého¹⁵, ku ktorým sa pridávali ďalší regrúti z Nového Targu¹⁶ a v polovici novembra už malo poľské vojsko pod svojou kontrolou všetky obce v oblasti Babej Hory, v kto-

rých sa usilovalo o ustanovenie poľskej moci. V niektorých obciach boli poľskí vojaci vítaní ako stabilizátor rozbúrených pomerov¹⁷, ale následne sa kvôli svojim snahám o nastolenie poľskej moci dostávali do konfliktov s predstaviteľmi slovenského národného hnutia¹⁸ i so samotným obyvateľstvom¹⁹.

Medzitým pokračovalo na Orave zavádzanie česko-slovenskej štátnej moci. Dňa 14. novembra zvolala Národná rada v Dolnom Kubíne na rokovanie delegátov zo všetkých oravských okresov, aby sa doplnením o ďalších členov z celej Oravy pretvorila na Stoličnú národnú radu oravskú.²⁰ Tohto zasadnutia sa zúčastnila aj delegácia Národnej rady z Jablonky pod vedením kňaza Ferdinanda Machaya, ktorý oznámil predstaviteľom rodiaceho sa česko-slovenského štátu úmysel pripojenia časti Oravy k Poľsku. Stoličná národná rada však tieto aspirácie poľskej delegácie jednoznačne odmietla.²¹ Situácia sa ešte vyostрила, keď 18. novembra začali v Polhore poľskí vojaci strieľať do dedinčanov, pričom zabili 3 ľudí, 8 zranili ťažko a 20 ľahko.²² Slovenskí predstavitelia následne ostro protestovali proti obsadzovaniu česko-slovenského územia u zástupcov Dohody, na základe čoho vydal po preskúmaní záležitosti náčelník dohodovej vojenskej misie v Budapešti plukovník Fernand Vix rozkaz o stiahnutí poľských vojsk z obsadených území za pôvodnú uhorsko-haličskú hranicu.²³

Medzitým sa začiatkom decembra 1918 objavili na Orave prvé oddiely česko-slovenského vojska a na základe zákona č. 64/1918 o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku bol 16. decembra 1918 vymenovaný za nového oravského župana oravský advokát Dr. Vladimír Pivko. Do nového úradu ho slávnostne uviedla oravská SNR o tri dni neskôr. Nový oravský župan vo svojom príhovore uviedol, že prevezme všetkých úradníkov, ktorí sa proti Slovákom príliš neexponovali, ak zložia sľub vernosti ČSR a osvoja si slovenský jazyk.²⁴

Začalo sa taktiež vyjednávanie s predstaviteľmi poľského vojska, aby sa na základe spomínaného rozkazu plukovníka Vixa stiahlo za starú uhorsko-poľskú hranicu. Záverečné rokovania, počas ktorých predložil tento rozkaz poľským zástupcom kapitán česko-slovenských vojsk Kubát, sa uskutočnili posledný deň roku 1918 v Chyžnom. Poľské vojská mali opustiť okupované územie do 13. januára 1919.²⁵

¹² ŠAŽ Bytča, f. Oravská župa II., Hlásenie o nepokojoch v Hornej Zubrici, 2947/1918, šk. 152.

¹³ MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s.

¹⁴ AMT Zakopane, Prožba do vojenskej komende v Carnem Dunajcu z 14. apríla 1919; Oravski Poliaci II. In: *Naša Orava*, roč. 2, 1919, č. 3, s. 2.

¹⁵ *Naša Orava*, roč. 1, 1918, č. 1, s. 3-4.

¹⁶ MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s. 155-157; *Gazeta Podhalańska*, roč. 6, 1918, č. 47, s. 4-5; *Naša Orava*, roč. 1, 1918, č. 1, s. 6.

¹⁷ BORÁK, M. – ŽÁČEK, R.: „Ukradené“ vesnice..., s. 7; MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s. 160-161; Oravski Poliaci II. In: *Naša Orava*, roč. 2, 1919, č. 3, s. 2. In: *Naša Orava*, roč. 3, 1920, č. 11, s. 1.

¹⁸ VALENTA, J.: Poľská politika a Slovensko v roce 1919. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 415 – 417; MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s. 174-175.

¹⁹ *Naša Orava*, roč. 1, 1918, č. 3, s. 3-5.

²⁰ VALENTA, J.: Poľská politika a Slovensko v roce 1919. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 415 – 417; MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s. 174-175.

Tragédia v Polhore

Prvá svetová vojna doľahla na oravskú obec Polhora, podobne ako ďalšie hornooravské dediny, so všetkými svojimi negatívnymi dôsledkami. Okrem toho, že vo vojne zahynulo alebo po jej skončení bolo nezvestných okolo 80 Polhorčanov, ďalší muži v produktívnom veku boli buď na fronte alebo v lepšom prípade v Zámorí. Ženy tak museli samotné obrábať svoje hospodárstva, keďže z vyššie uvedených dôvodov nebolo možné pozháňať ani žiadnu vhodnú pomocnú pracovnú silu. Obrábalo sa teda čoraz menej pôdy, avšak štát nakladal na obyvateľov stále ťažšie bremená. Okrem odvodov čoraz mladších ročníkov, to bola najmä rekvizícia potravín a dobytky pre vojnové účely. Hoci sčasti dostali za to zaplatené, obchody boli poloprázdne a ceny na čiernom trhu neúmerne vysoké, takže koncom vojny panoval v celom regióne hlad a chudoba.

Koniec vojny preto aj tu priniesol všeobecné uvoľnenie dlhodobého kumulovaného napätia, ktoré bolo spôsobené hospodárskym, sociálnym i národnostným útlakom miestneho obyvateľstva a pretavilo sa do vzbury proti dovtedajším skutočným i domnelým utlačovateľom. V dňoch 4. a 5. novembra 1918 vypukli v Polhore živelné nepokoje namierené voči predstaviteľom štátnej moci – žandárom, notárovi, starostovi, ale aj miestnej promaďarsky orientovanej učiteľke. Dedinčania, trpiaci dlhodobým nedostatkom, sa pustili aj do rabovania obchodov, krčiem i usadlostí bohatších, poväčšine židovských obyvateľov.

Keď obec obsadili poľskí legionári, požiadali ich vyrabovaní o vyšetrenie udalostí a vrátenie majetku. Poľskí vojaci skutočne začali 18. novembra prehľadávať domácnosti Polhorčanov a nazhromažďovať nielen vyrabovaný majetok, ktorý navyše nevracali pôvodným majiteľom, ale začali ho nakladať na vozy s úmyslom vyviezť ho do Poľska. Keď sa tento chýr rozniesol po obci, začali sa pred dočasnou žandárskou stanicou, ktorú si legionári zriadili v budove miestnej školy, schádzať Polhorčania vyzbrojení tým, čo mali – motykami, sekarami, kosami, či vidlami, aby vyvezeniu majetku zabránili. Po slovných prestrelkách začali poľskí vojaci strieľať do dedinčanov ostrými nábojmi. Ako prvá padla na zem mŕtva 65-ročná Katarína Štefaňáková. Ďalšie dve obete 20-ročný Anton Ďubasák a 24-ročný Anton Herud boli prebodnutí bodákmi poľských legionárov. Okrem toho boli ďalší ôsmi dedinčania zranení ťažko a dvadsiati ľahko.

Škola v Polhore, kde sa ubytovalo poľské vojsko a začalo strieľať do dedinčanov

Následne vojaci ušli pred rozbúreným davom do Poľska a nahromadený majetok nechali v obci. Po týchto udalostiach si Polhorčania zriadili obecnú stráž, aby chránila prístupové cesty od Žywca, ale Poliaci sa už do obce neodvážili vstúpiť. Pred plebiscitným hlasovaním v roku 1920 sa poľská vláda snažila nakloniť si Polhorčanov odškodnením príbuzných zastrelených sumou po 2000 korún a siedmich zranených sumou po 1200 korún, propoľské tendencie v obci to však nenabudilo. V roku 2014 si Ján Herud a občania Polhory uctili obeť ozbrojených konfliktov v 20. storočí postavením pomníka. Svoje miesto na ňom majú aj civilné obete pripravené o život poľskými legionármi – Anton Ďubasák, Anton Herud a Katarína Štefaňáková. Tá je na pomníku spolu so svojím synom Štefanom Rusnákom, ktorý padol vo Veľkej vojne.

Pomník padlým Polhorčanom